

*Богдан Стојановић**

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ НУКЛЕАРНОГ ОДВРАЋАЊА

Сажетак

*Аутор анализира домете и ограничења теорије и стратегије нуклеарног одвраћања. У првом делу, бави се концептуализацијом и условима важења теорије. Модификацијом концепта рационалности и увођењем новог појма “конструисане рационалности”, аутор покушава да премости бројне теоријске апорије. Други део рада презентује правце мишљења на пољу нуклеарног одвраћања као и предлоге практичних политика проистеклих из основних ставова о проблему. У трећем делу еклектичком методом комбиновања теоријског концепта и емпиријских налаза, аутор покушава да увиди у којим случајевима нуклеарно одвраћање функционише. Циљ рада огледа се у преиспитивању и надградњи постојећег знања о нуклеарном одвраћању кроз откривање његовог правог места на скали од “стварности до илузије”.
Кључне речи: нуклеарно одвраћање, рационалност, конструктивизам, претња, рат.*

* Докторант на Факултету политичких наука, Универзитет у Београду.

Увод

Алберт Ајнштајн, човек чије су идеје биле основ за настанак атомске бомбе, у једној реченици објаснио је суштину новог оружја: “Данас атомска бомба дубоко мења природу света каквог знамо и људска раса се налази у новом стању према којем мора да прилагођава своје мишљење”.¹ Током скоро седам деценија дуге атомске ере, нуклеарно оружје постало је незаобилазни предмет проучавања науке о међународним односима и студија безбедности. Посебно место у научној јавности, нуклеарно оружје имало је током трајања Хладног рата и тзв. “златног доба стратешких студија”. Равнотежа у нуклеарној моћи између суперсила навођена је као главни узрок “дугог мира”.² Када је постало јасно да ново оружје није употребљиво на бојном пољу због невиђене разорне моћи, политичари и стратеги пронашли су му нову сврху. Оно се користило као прворазредно средство застрашивања и одвраћања непријатеља од напада.

После Хладног рата, феномен нуклеарне пролиферације долази у центар пажње када се говори о атомском оружју. Појачани процес глобализације створио је страх да се нуклеарног оружја домогну тзв. “разбојничке државе” и поједине недржавне групације. Одвраћање, међутим, и даље је задржало свој хладноратовски статус као основни и једини вид “употребе” нуклеарног оружја. Поједини теоретичари и практичари политике, сматрају да одвраћање служи као оправдање за “кратке” кораке ка нуклеарном разоружању. Стога је процес денуклеаризације противречан јер је истовремено праћен истицањем “ефеката пацификације” нуклеарног оружја, али и умножавањем броја припадника “нуклеарног клуба”. На први поглед исправна и у пракси потврђена теорија нуклеарног одвраћања, није ништа мање противречна. Анализом различитих теоријских концепата, практичних и

1 Albert Einstein, “Only Then Shall We Find Courage”, *New York Times Magazine*, 23. June 1946. Videti na: <http://www.federalunion.org.uk/albert-einstein/> (приступљено 25.8.2012.)

2 Појам “дуги мир” употребио је познати историчар Џон Луис Гедис. Видети: John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987

теоријских услова важења и различитих праваца мишљења по питању нуклеарног одвраћања, бићемо корак ближе одговору на оправдано питање “да ли нуклеарно одвраћање заиста функционише”? Постављени нимало лак задатак такође захтева објективну емпиријску анализу, без претходно усвојене “слепе вере” у његово беспрекорно функционисање.

Концепт нуклеарног одвраћања

Одвраћање у најопштијем виду значи употребу претње силом како би се противник понашао на начин на који то жели актер који прети. Овако широко дефинисано одвраћање, односи се на многе моделе понашања најразличитијих друштвених актера који поседују одређени капацитет силе. Иако не постоји теоријски консензус о томе шта је заправо „одвраћање“, када и како функционише, може се рећи да је „употреба претњи како би се противник натерао да се понаша на жељени начин“, језгро свих дефиниција.³ У основи теорије одвраћања (deterrence theory)⁴ у науци о међународним односима налази се употреба претње војном силом неке државе, која подразумева вршење одмазде уколико се држава против које је претња усмерена не буде понашала на жељени начин. Томас Шелинг посматра одвраћање као “претњу с намером да се супарник одговори од чињења одређене радње”.⁵ Александар Цорц и Ричард Смоук одвраћање дефинишу као “једноставно убеђивање противника да ће трошкови и/или ризици одређеног курса деловања надмашити користи”.⁶ Одвраћање подразумева ситуацију где „најмање једна страна озбиљно разматра напад док друга помоћу претње снажном (нуклеарном) одмаздом жели да напад спречи”.⁷

3 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1989, p. 226

4 Појам “deterrence” и појам “одвраћање”, у овом раду биће коришћени као синоними иако поједини теоретичари у концепту “deterrence” наглашавају категорију страха, а не економску пост-бенефит анализу, те би синтагма “одвраћање путем застрашивања” била веродостојнија.

5 Thomas C. Shelling, *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven, 1966, p. 69

6 Alexander George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, Columbia University Press, New York, 1974, p. 11

7 Patrick Morgan, *Deterrence*, Sage Publications, Beverly Hills, 1983, p. 30

Теорија одвраћања базирана је на реалистичкој претпоставци да су државе једини (или бар најважнији) актери међународних односа, које имају сопствене интересе и располажу војном силом коју могу користити директно или индиректно (кроз претњу). Заједничка особина свих стратега је да свет националних држава виде као “хобсовски” према суштини, а на нуклеарно одвраћање гледају као на “државни разлог” опстанка.⁸ Без нуклеарног оружја, мисле реалисти, свет би вероватно био опасније место за живот.⁹ Теорија рационалног одвраћања почива на најмање три елемента без којих није могуће њено функционисање, и то: веродостојни капацитети (војна сила), јасно усмерена претња и жеља да се исказана претња спроведе.¹⁰ Исходиште рационалног одвраћања налази се у теорији рационалног избора јер дели заједничке претпоставке о стратешком понашању рационалних актера који бирају оне опције из којих извлаче највише користи.¹¹

Први стратег који је покушао да изрази суштину нуклеарног одвраћања, Бернард Броди, тврдио је да у атомским бомбама лежи способност одвраћања противника од напада на поседника тог оружја. Он је наглашавао тежњу државника да у будућности избегавају ратове због опасности од употребе „апсолутног оружја“. Броди запажа како је „до сада основни циљ војног естаблишмента био да добије ратове, а од сада је главни циљ како да их избегне.“¹² Нуклеарно одвраћање подразумева рационално понашање потенцијалних држава-агресора да ће трошкови рата бити сигурно већи од евентуалне користи. Нуклеарно оружје је имало већу моћ да застраши и одврати противника због своје могућности доношења непривратљиве штете другој страни.¹³ Роберт Мек-

8 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, *Ethics*, Vol. 95, No. 3, April 1985, pp. 411-412

9 Исто., p. 413

10 William Kaufman, “The Requirements of Deterrence”, in William Kaufman, ed., *Military Policy and National Security*, Princeton University Press, Princeton, 1956, p. 19

11 Видети: Christopher Achen and Duncan Snidal, “Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies”, *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 143-169

12 Bernard Brodie, “Implications for Military Policy”, in *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, ed. Bernard Brodie, Harcourt, Brace and Company, New York, 1946, p. 76

13 Kenneth Waltz, “Peace, Stability and Nuclear Weapons”, *Policy Papers*, Institute

намара, секретар за одбрану у Кенедијевој администрацији, дефинисао је минимум неприхватљиве штете као деструкцију 1/5 до 1/4 непријатељске популације и 2/3 до половине противникових индустријских капацитета.¹⁴

Теоретичари реалистичке школе мишљења у науци о међународним односима, исказују веру у способност нуклеарног одвраћања да спречи рат између нуклеарних сила, па се одвраћање неретко дефинише као мера која спречава рат коришћењем психолошких уместо физичких средстава.¹⁵ Теорија и стратегија одвраћања своју популарност дугују нуклеарном оружју, и када се говори о концепту одвраћања, углавном се мисли на „нуклеарно одвраћање“. Једноставно, нуклеарно наоружање представља врхунац деструктивне моћи једне војне силе. Примера ради, дефиниција „одвраћања“ у речнику војних термина војске Сједињених Америчких Држава (даље: САД), односи се на „превенцију неке акције путем страха од последица“ у чијем је језгру „стање ума изазвано постојањем веродостојне претње“.¹⁶ Овде се мисли на одвраћање путем нуклеарног оружја. Слично је и са речником америчког ваздухопловства, који „одвраћање“ дефинише у контексту „узајамног осигураног уништења“ нуклеарним оружјем.¹⁷

Можемо разликовати два основна приступа одвраћању, према наглашавању језгра теорије, иако је модалитет и ефекат одвраћања једнак у оба случаја. Први приступ је економски по својој суштини јер наглашава цост/бенефит анализу трошкова и користи у концепцији одвраћања. Одређена држава, према овом моделу бива одвраћена од напада на нуклеарну силу из разлога што би другачије понашање довело до неприхватљиво великих трошкова по њу. Други приступ је по својој природи психолошки јер у језгро теорије одвраћања

on Global Conflict and Cooperation, UC Berkeley, 1995, p. 10

14 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012, стр. 129

15 John M. Collins, *Grand Strategy*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1973, p. 267

16 Department of Defence Joint Publication 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 8 November 2010, p. 90

17 Air Force Doctrine Document (AFDD) 1-2, *Air Force Glossary*, 11 January 2007, p. 50

ставља категорију „страха“ од уништења као главни разлог одустајања од напада на нуклеарну силу, а опстанак као природну склоност сваког човека, а следствено томе и државе. Иако по својој методологији различити, економски приступ са методама микроекономије и психолошки приступ са индуктивном и квазиексперименталном психолошком методом, заправо представљају две стране истог новчића.¹⁸

Стога се препоручује синтетички приступ проблематици одвраћања. Џорџ Даунс, анализирајући постулате теорије одвраћања, поставља питања попут: “Да ли је одвраћање успело ако рат наступи након три године, а без одвраћања би избио одмах?” или “Да ли пропаст одвраћања у пракси мора значити крах теорије одвраћања?”¹⁹ Разликовањем одвраћања у пракси и теорије одвраћања, Даунс наводи да избијање рата између две државе, од којих је једна употребљавала претњу да одврати напад, не мора значити пропаст теорије већ искључиво пропаст одвраћања у пракси.²⁰ Комплексност и проблематика теорије рационалног одвраћања захтева посебну анализу, док релевантност за овај рад има искључиво теорија и пракса нуклеарног одвраћања, фундираног на одвраћању нуклеарним оружјем. Стога је оправдано користити термин “егзистенцијално одвраћање” да би се нагласио ефекат нуклеарног оружја.²¹

Према тзв. класичној теорији нуклеарног одвраћања, све државе, конфронтиране са нуклеарним опонентима, понашаће се опрезно када је реч о употреби силе. У преводу, нуклеарна сила је способна да одврати увек и сваког. Шелинг наводи да “нуклеарно одвраћање одвраћа чак и ниже акте агресије због несигурности да ли ће ограничени рат ескалирати у свеопшти рат”.²² У односима између држава, од којих је макар једна нуклеарна сила, одвраћање нуклеарним оружјем ће функционисати, чак и у случају конфликта ниског интензитета.²³ Некадашњи амерички секретар за одбрану, Роберт

18 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, нав.дело, р. 225

19 Исто, р. 228

20 Исто

21 McGeorge Bundy, “The Bishops and the Bomb”, *New York Review of Books*, June 10, 1983, р. 4

22 Thomas C. Shelling, *Arms and Influence*, нав.дело, chapter 3

23 Више о класичној теорији нуклеарног одвраћања у: Jacek Kugler, “Terror With-

Мекнамара, не верује у тезу по којој нуклеарно оружје може одвратити конвенционални напад.²⁴ Кенет Волц тврди да катастрофични исходи потенцијалне нуклеарне размене чине цену рата енормном, па чак и мали ризик од рата може бити елиминисан кроз одвраћање. Ако постоји и најмања могућност да би супарник узвратио нуклеарно, држава ће бити одвраћана од агресивног понашања, било да је реч о сукобима на нижим нивоима ескалације.²⁵ Волц одбацује “етноцентричност” психолошких критика одвраћања које се према његовом мишљењу базирају на ставу да постоје “ниже расе”, мислећи на одређене државе које не заслужују да поседују нуклеарно наоружање.²⁶ Класични теоријски ставови, о чему ће бити речи у даљој анализи, траже ревизију и надоградњу.

Уз нужно схватање ширине концепта “одвраћања” и његовог коришћења у различитим научним дисциплинама, потребно је назначити искључиви предмет даље анализе, а то је “нуклеарно одвраћање” као употреба претње нуклеарном одмаздом ради одвраћања конвенционалног или нуклеарног напада. Аутор на овом месту жели да подробно истражи да ли нуклеарно одвраћање заиста функционише и да увиди његове слабости, ограничења и домете у теоријском и практичном смислу. Анализа теорије одвраћања ограничава се на билатералне односе између држава од којих је бар једна нуклеарна сила.

out Deterrence: Reassessing the Role of Nuclear Weapons”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 3, 1984, pp. 470-506; Bernard Brodie, *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1959

24 Видети: Robert McNamara, “The Military Role of Nuclear Weapons: Perceptions and Misperceptions”, *Foreign Affairs*, No. 62, 1983, pp. 59-80

25 Kenneth Waltz, “Nuclear Myths and Political Realities”, *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, September 1990, pp. 731-734

26 Kenneth Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, *Adelphi Papers*, No. 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981, p. 30

*Проблем рационалности
и стратешко мишљење*

“Мислим, дакле одвраћам”, део је провокативног наслова рада који презентује веру у рационално одвраћање.²⁷ Заиста, на први поглед у нуклеарном одвраћању нема ничег спорног јер се базира на постулату здравог разума. Међутим, управо “здрав” разум у који теорија одвраћања полаже све наде, може бити веома проблематичан.

Некадашњи саветник америчког председника, Пол Нице рекао је: “Ефекат нуклеарног одвраћања на ирационалне актере доводи се у питање... рационално мишљење је неопходно да би одвраћање радило”.²⁸ Роберт Цервис наводи да је за успешну стратегију одвраћања потребно много мање од тоталне рационалности.²⁹ Да би нуклеарно одвраћање функционисало није потребно, каже Волц, да доносиоци одлука праве комплексне трошкови-користи калкулације пре доношења сваке одлуке, већ је довољно да буду осетљиви на високе “трошкове”. Волц овај минималан захтев за функционисање одвраћања назива “претпоставком рационалности”.³⁰ Он наводи најекстремнији пример како би чак и Хитлер био застрашен и одвраћен од агресивних акција у Европи да су савезници 1939. године располагали нуклеарном силом.³¹ Замислимо чак да Хитлер не би био одвраћен, али да ли би се његови генерали и други подређени из владајуће елите, повиновали његовим самоубилачким акцијама или би одбили послушност и покушали да га свргну.³² Закључак који се намеће из овог става јесте да су државе увек рационалније од појединаца јер постоји дисперзија моћи, те ће увек постојати

27 Видети: Richard Ned Lebow and Janice Gross Stein, “Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter”, *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 208-224

28 Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, 1998, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html (приступљено 28.8.2012.)

29 Robert Jervis, “Deterrence Theory Revisited”, *World Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1979, p. 299

30 Kennet Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, нав. дело, р. 11

31 Исто, р. 20

32 Исто

минимум рационалности који ће одвратити државу од суицидног курса.

Перспектива организационе теорије демонтира став да су државе једини актери који се понашају у складу са сопственим интересима.³³ Ту су још организационе јединице са својим сетовима вредности, идеја и посебним склоностима, што све укупно компликује однос у скупу “рационалних” понашања различитих организационих јединица. Како су Џејмс Марш и Херберт Симон нагласили, “свет тежи да буде перципиран од стране чланова организационих јединица у појмовима партикуларних концепата организацијског речника”.³⁴ Осим тога, чак и саме организације попут војске, садрже конфликтне циљеве и уже интересе појединих под-нивоа (ваздухопловство, морнарица, копнена армија).³⁵ Унутар организација развија се тзв. организациона култура и производи се заједнички скуп вредности које деле њени чланови и у складу са којима се понашају.³⁶ Иако организациона теорија проширује видике, чини се да пренаглашава снагу интереса под-државних организационих јединица на осетљивом пољу односа између нуклеарних сила. Тачно је да постоје бројни сукобљени интереси организационих јединица али оне поседују заједнички мета-интерес који се тиче сопствене егзистенције. Свака организација са својим партикуларним интересима тежи пре свега опстанку, па се може рећи под-јединице неће тежити отпочињању нуклеарног рата. Склоности и тенденције организационих јединица нису увек конвергентне са њиховом улогом у државном систему. Ричард Бетс наводи да цивилни лидери у кризним ситуацијама нису ништа мање склони употреби силе од генерала и војника.³⁷

33 Scott Sagan, “The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons”, *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring 1994, p. 71

34 Исто., p. 72

35 На пример конфликтни интереси америчког ваздухопловства и морнарице око тога који вид ће бити главни носилац нуклеарне силе, или чак конфликтни интереси унутар ваздухопловства (авијација и ракетне снаге). Свака под-јединица тежи максимизацији сопствених интереса.

36 Karl Weick, “Organizational Culture as a Source of High Reliability”, *California Management Review*, Vol. 29, No. 2, Winter 1987, p. 124

37 Richard Betts, *Soldiers, Statesmen, and Cold War Crises*, 2d ed., Columbia Univer-

Претпоставка да се државе у основи понашају рационално није емпиријски потврђена већ симплификује комплексну стварност коју чини мрежа испреплетаних идеја, норми, вредности, психолошких карактера и институција са својим механизмима, које утичу на одлуке и понашања актера у међународним односима. Аутор овог рада жели да прикаже “стаклене ноге” на којима почива рационалност према својој онтолошкој природи. Наиме, феномени објективне стварности пролазе кроз “филтер” људског мишљења пре него што се делује према или у вези са наведеним феноменом. Људско мишљење том приликом производи идеје о феномену, са једне, и омогућава практично деловање, са друге стране. На тај начин било које практично деловање носи печат субјективног конструисања стварности, које се огледа у процесу “филтрирања” путем норми, идеја, норми, вредности, психолошких црта, након чека долази до испољавања практичног деловања. Изграђени идентитет утиче на практично испољавање, али оно повратном спрегом такође утиче на изградњу идентитета јер константно пролази кроз “филтер” мишљења, мењајући и допуњујући идентитет. Шта би према томе представљало рационално понашање? Рационално би било, у теорији, оно понашање које не пролази кроз поменути сложени “филтер” мишљења, већ искључиво кроз “филтер” трошкова и користи, где ћемо увек изабрати деловање које доноси више користи.

Проблем настаје код одређивања критеријума за трошкове јер су они такође субјективно перципирани.³⁸ Ако није реч о чисто економским критеријумима трошкова и користи, мада је и немогуће целокупно људско понашање свести на економско понашање, чини се немогуће одредити објективне критеријуме за рационално понашање тј. створити објективни и универзални “филтер” из кога се еманира практично деловање. Овај проблем, према мишљењу аутора овог рада, иманентан је рационалном понашању, онако како га дефи-

sity Press, New York, 1991, pp. 213-236

38 Нпр. једна политичка елита може сматрати да то што је њихова држава изашла из рата са 10.000 мртвих и рањених и три разрушена града, али при том добила територијална проширења за трећину постојеће територије, донело више користи него трошкова. Друга политичка елита може сматрати да су трошкови надмашили користи иако је реч о истој ситуацији.

нишу креатори теорије одвраћања, те се може рећи да осим дуго расправљаног проблема информација који доводи до тзв. “ограничене рационалности”, постоји перманентна “конструисана рационалност”. Оваква “конструисана рационалност” чини се универзалном због сличности у понашању највећег броја актера (када је реч о нуклеарном одвраћању), али ипак постоји стална могућност да одређени актер “искочи” из тог наизглед универзалног шаблона понашања.

Нуклеарно одвраћање у свом практичном облику заправо представља стратегију која почива на стратешком мишљењу и понашању држава, базирајући се на претпоставци рационалног одлучивања. Свако стратешко мишљење претпоставља рационалност као компонентну без кога такво мишљење није могуће, док нуклеарно одвраћање без стратешког мишљења не може функционисати. Нуклеарно одвраћање као стратегија³⁹ не представља стратегију у њеном изворном значењу, као ратоводство, већ стратегију индиректне употребе војне силе ради остваривања одређених политичких циљева. Све до уласка у нуклеарну еру, стратегија и стратешко мишљење били су резервисани за људе из војног сектора, али се тада “селе” из генералштабова и војних института у цивилне кабинете. Стратегија и политика међусобно су се преплитале током трајања Хладног рата, те је било врло тешко повући границу њиховог разграничења.⁴⁰ Први пут се о стратешком мишљењу као друштвеном процесу говори 1966. године на конгресу Светског удружења социолога.⁴¹ То је значајно јер нуклеарно одвраћање у пракси постаје стратегија у рукама политичара, а не војника, што је заправо и омогућило нуклеарном оружју да пронађе своју сврху и “употребљивост”. Речено је да свако стратешко мишљење захтева рационалност актера и тежи пројектовању понашања у одређеним ситуацијама. Ако држава А саопшти држави Б да ће на њу извршити снажан атомски напад уколико се држава Б одлучи да је нападне, стратегија државе А пројектује

39 Појам настао стапањем грчких речи *stratos* (војска) и *ago* (водим).

40 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, нав. дело, стр. 120

41 Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985, str.7

будуће понашање према моделу рационалног избора. Ту се поставља проблем, шта ако рационалност закаже?

Ако претња успе да одговори супротну страну од напада, стратегија нуклеарног одвраћања је остварила успех. Ако претња не успе, увек је могуће тврдити да стратегија нуклеарног одвраћања и даље функционише него је претња била сувише “слаба”, није схваћена озбиљно или је постојао проблем у комуникацији током упућивања претње.⁴² Теорија нуклеарног одвраћања се једноставно лако може одбранили од појединих критика тиме што се за неуспешно одвраћање може “окривити” проблем недостатка информација и сазнајних могућности или тзв. ограничена рационалност

*Кредибилитет претње
и “разумљива” комуникација*

Претњи не сме недостајати кредибилитет. Она мора бити стварна и веродостојна. За успешно одвраћање захтева се психолошка интеракција лидерских елита држава које учествују у стратешком калкулусу (иницијатор и мета одвраћања). Прво, држава А мора да разуме како држава Б “размишља” и понаша се тако да може направити стратегију која ће је мотивисати да не делује (не нападне). Друго, држава Б мора “мислити” и понашати се у складу са разумевањем и предвиђањем државе А. Треће, не сме да постоји могућност за нераздевање између држава А и Б тј. мора се тачно знати који акт ће испровоцирати нуклеарни одговор. Застрашивање и одвраћање кроз претњу мора да буде схватљиво и стварно (без тзв. блефовања), али мора давати избор мети одвраћања. Ова три услова односе се на људску комуникацију, процене и пројектовано понашање. Не може се са сигурношћу рећи да сви услови могу увек бити испуњени до перфекције.

Проблеми настају из разлога што се одлуке доносе у интерној интеракцији управљачких елита, што аутоматски смањује могућност за стопроцентно успешну процену или пројекцију понашања. Не може се предвидети понашање сваког актера у процесу одлучивања јер сваки учесник тог процеса има сопствене склоности, идеје, вредности и различито

42 George W. Downs, “The Rational Deterrence Debate”, нав. дело, р. 227

реагује у одређеним ситуацијама. Једноставно, не постоји потпуна предвидљивост и сценарио лоше калкулације увек остаје отворен. Једна лоша процена у ситуацији када је свака страна способна да почини несагледиву штету другој страни и читавој планети, може резултирати катастрофом. Одлучивање на ивици нуклеарног рата, при том тешко може бити искључиво рационално, “очишћено” од стреса и емоционалног набоја.

Додатни проблем кредибилитета претње је у томе што се држава ослања на претњу истребљивачким нападом.⁴³ Вилсон наводи да у 3.000 година постоји само један пример рата до истребљења који укључује циљеве потпуног уништења и убијања противникове популације. Такав рат, једини у историји, био је Трећи пунски рат.⁴⁴ Иако постоје мањкава разликовања геноцида и рата истребљења, као и нејасни критеријуми категоризације, Вилсонов став узет са резервом, има за циљ да презентује ретко избијање ратова до истребљења у досадашњој историји. Следствено томе, претња једним таквим ратом не може бити веродостојна јер оруђе уништења није пресудно, наводећи да је и пре 2.000 година било могуће (иако спорије) спровести рат до истребљења, а он је ипак ретко избијао.⁴⁵

Способност за “други удар” и апсолутна одбрана

Главно питање које се тиче ефективности нуклеарног одвраћања јесте “колико је довољно” да би се противник одвратио. Одговор на ово питање не тиче се толико квантитета већ квалитета система одвраћања. У ту сврху држава мора развити снаге за “други удар” које би остале нетакнуте и способне да узврате, чак и после непријатељског нуклеарног напада на виталне циљеве. Према теорији нуклеарног одвраћања свака држава биће одвраћена снагама за “други удар” супарника, чак и она коју води фанатик (попут Хитлера).⁴⁶

43 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, Vol. 15, No. 3, November 2008, p. 429

44 Исто, pp. 429- 430

45 Исто

46 Waltz, “Nuclear Myths and Political Realities”, нав.дело, р. 739

За ту намену развијане су интерконтиненталне балистичке ракете, чврсто укопане у бетонским силосима или качене на мобилне лансере који су могли да делују готово са било ког места, али и подморнице које су као одговор на нуклеарни напад могле да подводно лансирају ракете са нуклеарним бојевим главама и угљенишу противника у кратком року. Према теорији одвраћања, способност за други удар представља круцијалну компоненту повећања потенцијалних губитака по нападача до те мере да он одустаје од напада. У односима нуклеарних сила, да би одвраћање функционисало, потребно је обезбедити узајамно осигурано уништење (*mutual assured destruction: MAD*) у евентуалном сукобу.

Одвраћање тражи потенцијални ефикасан нуклеарни напад од којег се друга страна не може одбранити. Наиме, развој дефанзивних капацитета државе у одбрани од нуклеарног напада, изнедрио би опцију нуклеарног рата као рационалну за ону државу која располаже таквим одбрамбеним могућностима. Експерти процењују да није могуће направити систем одбране од балистичких ракета који би био сто процентно успешан. Чак и једна од десет лансираних ракета направила би немерљиво велику штету. Државе су одлучиле да своје дефанзивне капацитете доведу до минорних граница јер све што разлабављује одвраћање није пожељно. Рањивост нуклеарне силе може бити разлог за први и одлучујући напад, али у случају осигураног контра-удара, директан напад нестаје као реална опција што резултира успешним одвраћањем. Споразум о антибалистичким ракетама (*ABM Treaty*) потписан 1972. године, доказ је жеље нуклеарних опонената да спрече материјално угрожавање стратегије одвраћања.

Нуклеарно оружје је веома мало и покретљиво, што пружа могућност за лако сакривање. Волц верује да ће свака нуклеарна сила без већих проблема развити снаге другог удара због тога што се “велика количина експлозивне моћи налази се у малим пакетима”.⁴⁷ То је тачно ако се узме у обзир да је око 15кг У-235 довољно за једну нуклеарну бомбу невероватне деструктивне моћи, која се без проблема може накатити на балистичку ракету. Једна интерконтинентална ба-

47 Исто, р. 732

листочка ракета може носити више нуклеарних бојевих глава (систем MIRV⁴⁸). Џозеф Нај сликовито описује моћ сконцентрисану у малом простору, наводећи да једна ракета може да понесе више експлозива него што је коришћено током читавог Другог светског рата. Сликровити приказ односа моћи нуклеарне бомбе и конвенционалног експлозива најбоље се види поређењем совјетске експлозије из 1961. године када је “Тсар” бомба остварила принос од 60 мт (мегатона) што је тридесет пута више од целокупног експлозива коришћеног у Другом светском рату.⁴⁹ Нуклеарне силе развијају најразличитије системе одашиљања, попут балистичких ракета најразличитијих домета, лансираних са копна или подморница, ултра прецизних крстарећих ракета или стратешких бомбардера натоварених атомским бомбама. Имајући у виду све наведено, чини се да овај услов није тешко остварити и да ће свака сила која развије нуклеарно оружје у старту тежити и без већих проблема створити минималне снаге које би преживеле први удар и биле способне да узврате, наносећи ултимативну штету противнику.

Ауторизација и контрола нуклеарних арсенала

Један од главних разлога који се наводи за нужност денуклеарнизације међународних односа и уништења атомског оружја јесте проблем случајне, неауторизоване употребе или употребе услед техничких грешака. Историја бележи случајеве када је постојала велика опасност да дође до таквих употреба. Нуклеарни оптимисти наводе да ће се државе на овом пољу понашати рационално и тежити стриктној контроли својих нуклеарних арсенала. Оне неће ризиковати нуклеарни напад на своју територију услед неке неауторизоване или случајне употребе.⁵⁰ Државе ће наводно имати снажне подстицаје да све држе под контролом, али је велико питање да ли су оне способне за тако нешто јер немају право

48 Акроним од “multiple independently targetable reentry vehicle”.

49 Džozef Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 183

50 Kennet Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”, нав. дело, р. 16

на грешку. На врхунцу Кубанске ракетне кризе 1962. године, војници у ваздухопловној бази у Монтани, намонтирали су ракете “Минутеман” тако да их могу лансирати независно од централне команде, и то без икакве ауторизације.⁵¹ Последњег дана Кубанске кризе, НОРАД (North American Aerospace Defence Command) је информисан да је извршен нуклеарни напад са Кубе балистичком ракетом која ће погодити Флориду, али се испоставило да је оператор радара убацио тест касету са симулацијом напада збунивши колеге да се ради о правом нападу.⁵²

Може се рећи да опасност од “случајног” избијања нуклеарног рата, расте са развојем софистицираних система одашиљања. Педесетих година суперсиле су имале неколико часова времена да утврде да ли је реч о правом или лажном нападу, али развојем интерконтиненталних балистичких ракета тај рок износи максималних 30 минута, док за подморничке балистичке ракете лансиране са ближих локација тај рок може износити мање од 10 минута.⁵³ Ако је реч о нуклеарним силама које су суседи, попут Индије и Пакистана, зависно од локације одашиљања и мете, тај рок може износити 2-3 минута. Грешка може довести до ситуације када се држава нађе пред избором да у року од пар минута одлучи да ли ће одговорити одмаздом. Године 1983. совјетски потпуковник Станислав Петров, спречио је нуклеарни рат након што је радар пријавио лансирање пет америчких балистичких ракета “Minuteman” на Совјетски Савез, а он одлучио да поверује како се ради о техничком квару и команду извести о лажном нападу.⁵⁴

Касније се испоставило да је дошло до квара на сателитском систему раног упозорења, а развој ситуације био би другачији да је Петров којим случајем известио централну команду о стварном нападу на совјетску територију. Коначна одлука о употреби нуклеарног оружја и томе да ли ће мили-

51 Scott Sagan, “The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons”, нав. дело, р. 96

52 Исто

53 Исто, р. 99

54 Видети: “I Had a Funny Feeling in my Gut”, *Washington Post*, 10 February 1999 <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/coldwar/shatter021099b.htm> (приступљено 2.9.2012.)

они људи живети, лежи у рукама мале групе људи, обавијеним велом тајне.⁵⁵ Све што је створио човек кварљиво је и несавршено, па тако и процедуре лансирања оружја могу заказати а техничка средства дати погрешну слику о противничком нападу. Инциденти су иманентни свакој технологији, чак и оној најсофистициранијој. Катастрофе у Чернобилу и Фукушими, иако се тичу цивилне нуклеарне употребе, доказ су да најбоље обезбеђени и најсофистициранији технички системи могу колапсирати. Комплексни технички системи попут нуклеарних електрана, биотехнолошких и хемијских постројења, нафтних танкера и рафинерија, припадају групи “високо-ризичних технологија”.⁵⁶ Закључак је да државе иако теже искорењавању инцидентних ситуација, оне су увек могуће, било да се ради о погрешним потезима запослених или техничким недостацима. Иако не постоји “апсолутна сигурност од инцидента” остаје нам да се уздамо у максималну посвећеност држава да се понашају на начин који би могућност за њихово избијање свеле на најмању могућу меру.

Социјални конструктивизам и морална критика одвраћања

За разлику од доминантно реалистичких приступа у овом домену, представимо научни правац који форсира и бави се нематеријалним елементима нуклеарног одвраћања у међународној политици, а то је социјални конструктивизам. Према овом приступу, ми смо ти који креирамо стварност. Свет је наша представа и онакав је како га видимо и именујемо. Кроз овакав правац мишљења анализира се дискурс о неупотреби нуклеарног оружја још од 1945. године до данас, и шта је томе допринело. Према овом приступу нуклеарно одвраћање представља фикцију која није доказана већ се своди на чисто нагађање. Позната је иронична паралела Варда Вилсона који верује како га вампири нису напали јер носи бели лук око врата. Као доказ за то наводи да га вампири још увек нису напали.⁵⁷ Неупотреба нуклеарног оружја није

55 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, нав.дело, р. 422

56 Више о томе у: Charles Perrow, *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*, Basic Books, 1984

57 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, нав.

рационани избор већ је настала табуизацијом кроз креирање културних, идејних и нормативних образаца. Одвраћање је људска конструкција, а не објективно узрочно-последично деловање.

Норме делују као правила која дефинишу идентитет актера (конститутивни ефекат норме) или као стандарди који прописују одређено понашање дефинисаног идентитета (регулативни ефекат норме).⁵⁸ Нуклеарни табу се може схватити као „забрана која извире из стратешке културе против употребе нуклеарног оружја“.⁵⁹ Према томе, ако нека држава не нападне другу нуклеарним оружјем, то не мора бити показатељ успеха нуклеарног одвраћања, већ да постоји прихваћена норма о томе како нуклеарно оружје не би требало употребити. Међутим, мањкавост овог приступа је у томе што он иако може да објасни нуклеарну апстиненцију између две нуклеарне силе, не може објаснити зашто се никада није десило да нека нуклеарна сила нападне другу конвенционалним наоружањем.⁶⁰ Не-нуклеарно оружје није табуизовано, па ипак није употребљено у ратном сукобу између две нуклеарне силе. Осим тога, нуклеарни табу није у супротности са теоријом одвраћања јер се може схватити као производ успешног функционисања стратегије нуклеарног одвраћања. Табу у том случају представља дериват успешне стратегије, а не нешто што долази уместо ње.

Морални критичари стављају питање “да ли је стратегија нуклеарног одвраћања морална”, у сам центар проблема. Претња “осигураним уништењем” која је неселиктивно усмерена према свим грађанима супарничке државе, не може

дело, р. 433

58 Наведени концепт норме преузет из: Katzenstein J. Peter, „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“, in: Katzenstein J. Peter, ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, р. 5

59 Ову дефиницију дао је Бери Бузан. Цитирано у: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens, eds., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 5th Edition, Oxford University Press, New York, 2010, р. 388

60 Нуклеарне силе међусобно нису никада ратовале иако историја познаје примере да су две нуклеарне силе водиле ограничене оружане сукобе, попут совјетско-кинеског сукоба на граници 1969. године или индијско-пакистанског 1998. године. Међутим, ово нису били ратови у правом смислу речи већ само ограничени оружани сукоби, који нису ескалирали управо због постојања нуклеарног оружја.

бити исправна са становишта морала.⁶¹ Одмазда обухвата масовно убијање недужних цивила, а позивање на реципроцитет као оправдање, не одговара прихваћеним моралним начелима.⁶² Без жеље дубље анализе “шта је морал” и да ли је нуклеарно одвраћање са тог аспекта допустиво, евидентно је да стратегија нуклеарног одвраћања у свом језгру садржи “концепт освете”. Међутим, сваки рат који укључује убијање недужних цивила, као и претњу таквим ратом, можемо сместити у категорију “неморалних”. Претња нуклеарном одмаздом не представља никакав изузетак, осим што би број људских жртава био немерљиво већи. Слично претходно постављеном питању “да ли је рат (било који) рационалан”, можемо поставити питање “да ли је рат моралан”. Одговор на ово питање спада у домен политичке философије и нема пресудан утицај на деловање актера у пракси. Многе акције држава и њихових лидера у међународној политици можемо сврстати у категорију неморалних према различитим критеријумима, али то их не спречава да се оне одигравају. Одговор Хедлија Була на замерке моралних критичара упућене стратезима, можда представља најбољи савет за понашање у по том питању. Бул сматра да политичке одлуке (ту спада и улазак у рат), не смеју бити доношене искључиво у стратешким, већ и у моралним оквирима.⁶³ То значи да морал на пољу нуклеарног одвраћања може имати стабилизирајућу и корективну улогу, где може додатно ојачати одвраћање у пракси и спречити избијање нуклеарног рата.

Домети проширеног одвраћања

Проблем теорије нуклеарног одвраћања неретко лежи у тзв. “само-одвраћању” које ступа на снагу у ситуацијама када су претње по опстанак државе велике, што њену претњу одмаздом чини некредибилном, непоузданом и слабо веродостојном.⁶⁴ Страх од сопственог опстанка може да одврати

61 Russell Hardin and John J. Mearsheimer, “Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence”, нав. дело, р. 413

62 Исто, р. 414

63 Hedley Bull, “Strategic Studies and Its Critics”, *World Politics*, Vol. 20, No. 4, Jul 1968, pp. 598-599

64 Видети: Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, нав. дело, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html (приступљено 5.9.2012.)

државу од стварне претње одмаздом. Само-одвраћање се нарочито манифестује код тзв. “проширеног одвраћања”, насталог током Хладног рата као комплекснији и непредвидљивији вид стратегије одвраћања. “Проширено одвраћање” предвиђало је америчку претњу одмаздом уколико Совјети нападну њихове европске савезнике. Велико је питање да ли је таква претња имала веродостојност јер би њено спровођење значило угрожавање Вашингтона или Њујорка зарад опстанка Париза или Бона. Могуће је да би САД повукле свој “нуклеарни кишобран” уколико би криза претила да угрожи америчке грађане и територију, али у исто време можемо закључити да совјетска инвазија западне Европе никада није наступила.⁶⁵

Због постојања дилеме о томе да ли су САД биле спремне да поднесу жртву зарад европских савезника, Велика Британија и Француска одлучиле су да развију сопствене нуклеарне капацитете. Амерички нуклеарни арсенали нису спречили Кину да нападне америчке трупе у Кореји. У ограниченом рату ван америчке територије, нуклеарне бомбе САД биле су практично неупотребљиве. Праг међусобне толеранције нуклеарних сила подиже се на највиши ниво, а све у циљу избегавања директног ратног сукоба. Поступци попут америчких напада на Северну Кореју и авантуре у Вијетнаму или совјетске инвазије на Мађарску, Пољску или Авганистан, остали су некажњени са аспекта директне одмазде, већ се против-мера сводила на помагање непријатељевом противнику, јавну осуду, одбијање учествовања на спортским догађајима или мултилатералним скуповима. Нуклеарно одвраћање једноставно има ограничено важење због катаклизмичног потенцијала нуклеарних бомби које се налазе у језгру стратегије.

Контрафактуалност и емпиријски налази

Одвраћање своју валидност темељи на контрафактуалности у смислу “да којим случајем нуклеарно оружје није измишљено, водили би се бар неки ратови између данашњих нуклеарних сила”. Овде се као пример често наводи пар

65 Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, нав.дело, стр. 130

САД-Совјетски Савез који би се према заступницима теорије одвраћања, у свету без атомског оружја, сигурно нашао у рату. Проблем овог става јесте у његовом емпиријском утемељењу и постаменту контрафактуалности “шта би било кад би било”. Тешко да заговорници наведене тезе могу доказати да ли би Индија и Пакистан или Русија и САД били данас у рату да не постоји узајамно осигурано уништење нуклеарним оружјем. Да бисмо видели да ли одвраћање функционише у пракси прво морамо бити сигурни да ли је држава Б заиста хтела да нападне државу А, па је одустала тек након ефективног одвраћања. Проблем је што је то тешко доказиво. Овде се враћамо на поменуту анегдоту о вампирима. Слично можемо рећи да нас још увек нико није напао јер о каиш имамо завезан нож. Доказ за то да наш нож одвраћа непријатеља јесте што нисмо нападнути. Џорџ и Смоук такође наводе како “примери очигледног успеха одвраћања могу бити лажни”.⁶⁶ После Наполеонових ратова Европа је ушла у период мира иако тада атомско оружје није постојало. Зашто онда без доказане узрочно-последичне везе, одсуство рата у хладноратовском периоду, приписивати нуклеарном одвраћању.⁶⁷

Том логиком могуће је извести закључак да период мира од 1918. до 1925. године, када је Женевски протокол ставио хемијско оружје ван снаге, заслугу дугује „хемијском одвраћању“ тј. ефикасним међусобним претњама нападом хемијским оружјем.⁶⁸ Иако је овај аргумент пренебрегао чињеницу да хемијско наоружање заправо никада није могло ефикасно бити употребљено у рату (утицај ветра, проблем преносних механизма и циљања), те стога није имало снагу одвраћања, он прати неутемељену логику закључивања по којој је нуклеарно одвраћање спречило рат између нуклеарних сила. Заговорници нуклеарног одвраћања често наводе да нуклеарно оружје даје дипломатску снагу држави поседнику у односима са државама које такво оружје немају, мада искуство демантује такве ставове. САД су имале нукле-

66 Alexander George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, нав. дело, р. 516

67 Ward Wilson, “The Myth of Nuclear Deterrence”, *Nonproliferation Review*, нав. дело, р. 433

68 Исто

арни монопол читаве 4 године, што није спречило Совјетски Савез да води агресивну спољну политику директно усмерену против америчких интереса која је кулминирала 1948. године блокадом Берлина.⁶⁹ Потребно је ипак нагласити разлику у снази између атомске (тзв. “А” бомбе) и хидрогенске (“Х” бомбе), јер у период нуклеарног монопола САД друга, напреднија врста бомбе није била измишљена. Наиме, “А” бомба, колико год моћна, могла је бити балансирана конвенционалним наоружањем масификацијом напада, попут оног када је бомбардован Дрезден у Другом светском рату. Према степену деструкције, атомски напад на Хиросиму био би еквивалентан конвенционалном бомбардовању 300 америчких авиона.⁷⁰ Хидрогенска бомба, више хиљада пута снажнија, далеко је напреднији тип атомског оружја, па се справом сматра да је тек ово наоружање довело до коперниканског обрта на пољу теорије и праксе ратовања. Тек са хидрогенском направом рат “постаје незамислив”. Емпиријске чињенице показују да нуклеарно оружје не даје предност држави у вођењу ограничених ратова ван своје територије и да оно нема практичну употребу у рату у којем нису угрожени витални интереси нуклеарне силе. Осим тога, такви ратови попут Корејског рата, рата у Вијетнаму, совјетске инвазије на Авганистан или постхладноратовске америчке на Авганистан и Ирак, показују да нуклеарно оружје не доноси политичку, војну и дипломатску предност, нити одвраћа противника од вођења рата. Још бољи примери неуспеха нуклеарног одвраћања у односима између нуклеарне силе и државе која не располаже атомским арсеналом, можемо пронаћи у Јомкипурском и Фолкландском рату. У овим ратовима нуклеарне силе су нападнуте иако је противник располагао информацијама да мета напада располаже нуклеарним арсеналом. Према класичној теорији рационалног одвраћања држава се не би усудила да нападне нуклеарну силу конвенционалном силом због могућности да противник одговори “нуклеарно”. Ипак, наведени примери дискредитују овај став.

69 Више о неуспесима америчке дипломатије и поред поседовања атомског монопола у: McGeorge Bundy, “The Unimpressive Record of Atomic Diplomacy” in Robert J. Art and Robert Jervis, eds., *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Harper Collins, New York, 1996

70 Freedman Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, London, 1983, p. 23

Израел никада није признао да располаже нуклеарном силом, мада је до 1973. године, припадност Израела „нуклеарном клубу“ била опште позната. Медији су брујали о томе још крајем 60-их, а обавештајне службе Египта и Сирије тешко да нису располагале информацијама да Израел има или у кратком року може произвести нуклеарну бомбу.⁷¹ Египат и Сирија су мимо те чињенице нападе Израел 1973. године, игноришући изјаве највиших израелских функционера да ће Израел сваки напад третирати као претњу по сопствену егзистенцију, што је додатно појачало подстицаје да Израел употреби сва расположива средства за одбрану свог права на постојање. Одвраћање је у овом случају било неуспешно у два наврата тј. према две државе, Египту и Сирији.

Други случај је Фолкландски рат када је Аргентина игнорисала чињеницу да је Велика Британија нуклеарна сила и упустила се директан рат. Може се рећи да су и Израел и Велика Британија однеле победу, те нису имале потребу да посежу за атомским бомбама као ултима ратио средством. Међутим, Египат, Сирија и Аргентина се нису упуштале у рат са ставом да ће га изгубити. За сваки рат је потребан оптимизам иницијатора сукоба јер би у супротном то значило свесно самоубиство. Амерички генерал Колин Пауел је говорећи о ауторизацији употребе атомске бомбе у Ираку запазио да “монструозно уништавање и радиоактивна загађеност чине нуклеарно оружје бескорисним у достизању било каквог рационалног војног циља”.⁷² Чак и према држави која нема могућности да нуклеарно одговори, атомско оружје тешко да може бити употребљено, осим уколико су угрожене витални интереси државе.⁷³

У односу две нуклеарне силе било какав директан конвенционални рат није прихватљив јер постоји несигурност и могућност да се сваког трена “прелије” у нуклеарни. Дошло би се до параноичне ситуације у којој би неко први посегнуо

71 Видети: Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, 1998, pp. 327-338

72 Donald C. Whitmore, “Revisiting Nuclear Deterrence Theory”, нав. дело

73 У овом случају, витални интереси САД били би угрожени уколико би Ирак “пренео” рат на америчку територију и угрозио нпр. Вашингтон или Сан Франциско и нанео огромне губитке у људству. У таквој хипотетичкој ситуацији, када је у питању опстанак, можда би се САД одлучиле за употребу нуклеарних бомби.

за нуклеарним решењем. Чини се да одвраћање у том случају заиста функционише. Хипотеза да нуклеарне државе неће ући у рат са нуклеарним силама показала се емпиријски нетачном. Роберт Џервис наводи да уколико су трошкови победе у рату већи за нуклеарну силу од вредности улога у сукобу, онда ће се нуклеарна сила у конфронтацији ослонити на конвенционалну силу.⁷⁴ Органски и Куглер наводе да је у 6 од 7 случајева конфронтације између нуклеарне и нуклеарне државе, победу однела нуклеарна земља.⁷⁵ Куглер је доказао да поседовање атомског оружја не пружа предност у кризама са нуклеарним силама чиме је демонтирао класичну теорију нуклеарног одвраћања.⁷⁶ Стратешка моћ нуклеарног оружја нема ефекат и не утиче на резултат криза и ратова ограничених циљева. Једноставно, Велика Британија је сматрала да би много веће губитке имала уколико би испоручила нуклеарне бомбе до Буенос Ајреса зарад контроле острва која заузимају нешто више од 12.000 км².⁷⁷ Аргентина није располагала силом да уништи Лондон и за Велику Британију улози у рату нису били велики. Витални интереси нису били угрожени, па је такав рат без нуклеарне ескалације остварив, док у односу две нуклеарне силе улози постају огромни, те је рат између њих неадекватна опција. Ричард Бетс наводи да је Совјетски Савез водио далеко агресивнију политику у време атомске супериорности Сједињених Држава (до 1961).⁷⁸

Нуклеарно оружје није фундаментално утицало на избијање криза. Али када спорови укључују конфронтацију две или више нуклеарних сила, потенцијални трошкови лоше калкулације несагледиво расту.⁷⁹ У таквим ситуацијама од

74 Robert Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984, pp. 132-135

75 Organski A.F.K, and Jacek Kugler, *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, p. 176

76 О доказивању овог става видети: Jacek Kugler, "Terror Without Deterrence: Re-assessing the Role of Nuclear Weapons", нав.дело, pp. 470-506

77 Негативни ефекти били би много већи од добити. Велика Британија би трпела осуду међународне "заједнице", погоршање политичких, дипломатских и економских односа са бројним државама Јужне Америке и света, осуду јавног мњења код куће и вероватно пораз на следећим изборима политичке елите која је донела одлуку да употреби нуклеарно оружје и др.

78 Richard Betts, *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance*, Brookings Institution, Washington, DC, 1987, pp. 213-214

79 Daniel Geller, "Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation", *Journal of*

учесника се захтева “погодбено понашање” ради избегавања ескалације конфликта, а то се остварује кроз реалистичку парадигму “ако хоћете мир припремите се за рат”⁸⁰. Припрема за рат “увија” се у форму исказивања спремности да се одговори нуклеарним ударом уколико дође до директног напада, мада и сама држава која прети жели да избегне ескалацију⁸¹ конфликта у рат. Нуклеарно оружје је повећало цену рата, па се државе у конфликтима понашају без жеље да повећају ризик до екстремних граница избијања рата, али у исто време граница провокације се диже повећавајући маневарски простор у кризним ситуацијама за претњу, ограничену употребу силе, посредничке ратове тј. за све што није директан рат између нуклеарних сила. Све испод нивоа директног рата нуклеарне силе ће толерисати у међусобним споровима. Према овом ставу Кубанска ракетна криза, вероватно би пре довела до рата да суперсиле нису располагале нуклеарним бојевим главама. Пошто јесу, криза је ескалирала до енормних граница, али испод прага директног обрачуна САД и СССР. Повећање маневарског простора у кризама које укључују нуклеарне силе на неки начин постаје сурогат за рат.⁸² Органски и Куглер наводе да нуклеарно оружје може одвратити рат између сила које га поседују али не и конфронтацију на нижем нивоу.⁸³

Наведени примери, без поговора, руше класичну теорију нуклеарног одвраћања која важи и за конфликте у које је укључена макар једна нуклеарна сила. Прво, уколико прихватимо да теорија нуклеарног одвраћања савршено функционише, она претпоставља перманентну рационалност свих актера. Да ли се онда понашање Египта, Сирије и Аргентине може сврстати у рационално? Ако може, онда постамент теорије „пада у воду“ јер би се поступак напада на нуклеарну силу у неким случајевима могао подвести под рационално

Conflict Resolution, Vol. 34, No. 2, Jun 1990, p. 293

80 Цитирано у: Dragan Simić, *Позитиван мир: shvatanje Johana Galtunga*, Akademija Nova, Arhiv Kljakić, Beograd, 1993, стр. 9

81 Ескалацију је дефинисао Херман Кан као “увећање нивоа сукоба... често преузимајући форму ризичног и одлучног такмичења”. Последњи ниво ескалације конфликта је директан рат. Цитирано у: Daniel Geller, “Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation”, нав. дело, р. 294

82 Исто, р. 295

83 Organski A.F.K, and Jacek Kugler, *The War Ledger*, нав. дело, pp. 176-179

понашање. Друго, ако понашање Египта, Сирије и Аргентине подведемо под ирационално, онда смо прихватили став да је у међународној политици могућа ирационалност, што такође представља опасност за рационално одвраћање у пракси. Можда лидери ненуклеарних држава претпостављају да нуклеарна сила неће одговорити атомским ударом било због тога што се рат не води на њеној виталној територији (Фолкландски) или декларативно ограничених циљева рата (Јомкипурски).

Совјетско-кинески гранични оружани сукоб из 1969. године и индијско-пакистански конфликт у Каргилу 1999. године, емпиријски су показатељи да класични став о способности нуклеарног оружја у одвраћању сукоба на нижем степену ескалације, није исправан. Поједини аутори ово називају “парадокс стабилности-нестабилности”, који се огледа у томе да су нуклеарне силе заштићене од суочавања са највишим степеном ескалације сукоба, али нису поштеђене избијања сукоба нижег интензитета.⁸⁴ Први закључак који се намеће јесте да теорија нуклеарног одвраћања не важи у ограниченим сукобима између нуклеарних сила (чарке на граници, ограничена употреба силе), али одвраћање спречава да такав оружани конфликт прерасте у директни рат који укључује виталне интересе држава. Надовезујући се на ово, нуклеарно одвраћање не може одвратити агресивну политику противника и спречити избијање криза, али зато спречава да кризе прерасту у директан рат. Други закључак је да нуклеарно одвраћање не мора нужно функционисати у односима нуклеарна-ненуклеарна сила због ограничених циљева рата и сигурности нуклеарне стране да друга не може употребити оружје армагедона те ће она своје чувати као последње дефанзивно средство. У односима нуклеарних сила те сигурности нема већ постоји константан страх од тога да друга страна прва употребити нуклеарно оружје. Управо “равнотежа страха” је фактор који одвраћа рат и одржава мир.

84 Rajagopalan Rajesh, “What Stability-instability Paradox? Subnational Conflict and the Nuclear Risk in South Asia”, *SASSU research paper*, No. 4, February 2006, pp. 4-7

Литература

- Achen Christopher and Duncan Snidal, "Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 143-169;
- Air Force Doctrine Document (AFDD) 1-2, *Air Force Glossary*, 11 January 2007;
- Art Robert and Robert Jervis, eds., *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Harper Collins, New York, 1996;
- Baylis John, Steve Smith and Patricia Owens, eds., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 5th Edition, Oxford University Press, New York, 2010;
- Berkowitz Bruce, "Proliferation, Deterrence, and the Likelihood of Nuclear War", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 29, No. 1, Marh 1985, pp. 112-136;
- Betts Richard, *Soldiers, Statemen, and Cold War Crises*, 2d ed., Columbia University Press, New York, 1991;
- Betts Richard, *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance*, Brookings Institution, Washington, DC, 1987;
- Brodie Bernard, *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1959;
- Brodie Bernard, ed. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1946;
- Bull Hedley, "Strategic Studies and Its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, Jul 1968, pp. 593-605;
- Bundy McGeorge, "The Bishops and the Bomb", *New York Review of Books*, June 10, 1983;
- Cohen Avner, *Israel and the Bomb*, Columbia University Press, 1998;
- Collins John M., *Grand Strategy*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1973;
- De Mesquita Bueno and William Riker, "An Assessment of the Merits of Selective Nuclear Proliferation", *Journal of Conflict Resolution*, No. 26, 1982, pp. 283-306;

- Department of Defence Joint Publication 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 8 November 2010;
- Downs George W., "The Rational Deterrence Debate", *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1989, pp. 225-237;
- Einstein Albert, "Only Then Shall We Find Courage", *New York Times Magazine*, 23. June 1946. <http://www.federalunion.org.uk/albert-einstein/>;
- Feldman Shai, *Israeli Nuclear Deterrence: A Strategy for the 1980s*, Columbia University Press, New York, 1982, pp. 142-175;
- Ford Christopher, "Conceptual Challenges of Nuclear Deterrence", remarks by videolink to Nuclear Abolition forum event on "Moving Beyond Nuclear Deterrence to a Nuclear Weapons Free World", Vienna, Austria, 9 May 2012, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=9036&pubType=HI_Speeches_Testimony;
- Gaddis John Lewis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987;
- Geller Daniel, "Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34, No. 2, Jun 1990, pp. 291-310;
- George Alexander and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, Columbia University Press, New York, 1974;
- Hardin Russell and John J. Mearsheimer, "Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence", *Ethics*, Vol. 95, No. 3, April 1985, pp. 411-423;
- "I Had a Funny Feeling in my Gut", *Washington Post*, 10 February 1999 <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/coldwar/shatter021099b.htm>;
- Intriligator Michael and Dagobert Brito, "Nuclear Proliferation and the Probability of Nuclear War", *Public Choice*, No. 37, 1981, pp. 247-260;
- Jervis Robert, "Deterrence Theory Revisited", *World Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1979, pp. 289-324;
- Jervis Robert, *The Illogic of American Nuclear Strategy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984;

- Katzenstein Peter, ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996;
- Kaufman William, ed., *Military Policy and National Security*, Princeton University Press, Princeton, 1956;
- Kolodžej Edvard, *Sigurnost i međunarodni odnosi*, Politička kultura, Centar za međunarodne i sigurnosne studije, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2011;
- Kugler Jacek, "Terror Without Deterrence: Reassessing the Role of Nuclear Weapons", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 3, 1984, pp. 470-506;
- Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, London, 1983
- Lebow Richard Ned and Janice Gross Stein, "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989, pp. 208-224;
- March James and Chip Heath, *A Primer on Decision Making: How Decisions Happen*, Free Press, New York, 1994;
- Mazarr Michael, "Virtual Nuclear Arsenals", *Survival*, Vol. 37, No. 3, Autumn 1995, pp. 7-25;
- McNamara Robert, "The Military Role of Nuclear Weapons: Perceptions and Misperceptions", *Foreign Affairs*, No. 62, 1983, pp. 59-80;
- Mearsheimer John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No. 1, Summer 1990, pp. 5-56;
- Morgan Patrick, *Deterrence*, Sage Publications, Beverly Hills, 1983;
- Naj Džozef, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006;
- Organski A.F.K., and Jacek Kugler, *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago, 1980;
- Perrow Charles, *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*, Basic Books, 1984;
- Петровић Драган и Богдан Стојановић, Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР), Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012;

- Rajagopalan Rajesh, "What Stability-instability Paradox? Subnational Conflict and the Nuclear Risk in South Asia", *SASSU research paper*, No. 4, February 2006;
- Remarks by president Barack Obama, Hradcany square, Prague, Czech Republic, The White House, 5 April 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered;
- Robert Rauhhaus, "Evaluating the Nuclear Peace Hypothesis: A Quantitative Approach", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No.2, April 2009, pp. 258-277;
- Sagan Scott, "The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons", *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring 1994, pp. 66-107;
- Sagan Scott, ed. *Civil-Military Relations and Nuclear Weapons*, Center for International Security and Arms Control, Stanford, 1994;
- Shelling Thomas C., *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven, 1966;
- Simić Dragan, *Pozitivan mir: shvatanje Johana Galtunga*, Akademija Nova, Arhiv Kljakić, Beograd, 1993;
- Waltz Kenneth, "Peace, Stability and Nuclear Weapons", *Policy Papers*, Institute on Global Conflict and Cooperation, UC Berkeley, 1995;
- Waltz Kenneth, "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, September 1990, pp. 731-745;
- Waltz Kenneth, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better", *Adelphi Papers*, No. 171, International Institute for Strategic Studies, London, 1981;
- Waltz Kenneth, "Why Iran Should Get the Bomb", *Foreign Affairs*, July/August 2012;
- Weick Karl, "Organizational Culture as a Source of High Reliability", *California Management Review*, Vol. 29, No. 2, Winter 1987;
- Whitmore Donald C., "Revisiting Nuclear Deterrence Theory", short essays, 1998, http://www.abolishnukes.com/short_essays/index.html;

Wilson Ward, "The Myth of Nuclear Deterrence", *Nonproliferation Review*, Vol. 15, No. 3, November 2008;
Vukadinović Radovan, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985.

Bogdan Stojanovic

QUESTIONING OF NUCLEAR DETERRENCE THEORY AND PRACTICE

Resume

The theory of nuclear deterrence has many shortcomings with the most fundamental problem of rationality. We have offered a improvement of rationality model by introducing the concept of "constructed rationality". Mutual understanding between participants in the "game" of nuclear deterrence, we have seen, may be essential to the success of deterrence.

The "second strike" capability without which there is no credible threat of retaliation is not hard to achieve on the material level. States are trying to reduce unauthorized use and technical incidents to a minimum level but have limited success. The paradox of nuclear weapons is reflected in the claims that stability and peace between the major powers resulted of effective nuclear deterrent, while on the other hand there is a consensus among the countries that it is necessary in the long run to completely remove nuclear arsenals. The classical deterrence theory, which involves diversion of low-level conflict and conventional attack requires some modifications. The experience has shown that nuclear weapons have no effect on the outbreak of the crisis and limited wars between nuclear powers. On the contrary, nuclear deterrence increases the threshold of escalation and maneuver until the edges over which there is no return. This threshold is a nuclear war that countries want to avoid at all costs. The relations between nuclear and non-nuclear states, nuclear weapons have limited value because nuclear power may enter into conflict with conventional nonnuclear power. There is assurance that non-nuclear state can not conduct nuclear attack. In this hypothetical

war, nuclear state will not resort to the nuclear option, unless her vital interests are threatened. Nuclear weapons are a means of last resort in war against non-nuclear opponent.

We have shown that it is very questionable whether nuclear deterrence theory and practice are functionally correct, but the most important is that the states itself (the ruling elites) believe that strategy of nuclear deterrence truly works. Perhaps it would be best in this case, to listen and paraphrase Pascal's advice about believing in God. We must believe in the nuclear deterrent because the cost of error if we believe (and we were wrong) is much lower than the price we will pay if we do not believe.

Key words: nuclear deterrence, rationality, constructivism, security threats, war.

Овај рад је примљен 10. јануара 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 2. септембра 2013. године.